

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ
Chorenei.

A magyar Chorenei.

ó- és középkor határán, az ötödik keresztény században — mely az akkor még állami léttel birt örmény nemzet irodalmának virágzó korszakát képezé — jeles írók legjelesebb kortársaként élt Örményországban egy férfiú, ki nemzetének történetét nem száraz krónikák alakjában, de klaszikus történetírói tollal irt (három könyvre osztott) művében akként örököltette meg a késő utónemzedék számára, — hogy ezen nemcsak historiai, de nyelvészeti szempontból is megbecsülhetlen munkájával méltó érdemet szerzett ama dísznévre, mely őt közönségesen mint az örmény történetírás »Herodot«-ját jelöli.

Hogy e nagynevű nemzeti írónknak: Chorenei vagy Chorenácshi Mózesnek főművét (az örmények történetét) ma már magyar nyelven is bírjuk, az eredeti örmény szöveg után hozzáértő nyelvismerettel lefordítva, — s hogy pár hét alatt már a teljes magyar Chorenei, magyarázó jegyzetekkel kísérve kikerül sajtó alól, — a hazai tudományos irodalom eme legújabb s jelentőségben nem kicsinyelhető gyarapodása egy szerény középtanodai tanárnak, e lapok sokéremű szerkesztőjének: Szongott Kristóf-nak köszönhető!

A nélkül, hogy ez irodalmi eseménynek akár a magyar világtörténeti irodalom, akár a nyelvészet álláspontjáról való, s egyedül a szakférfiakat illető méltatását illetéktelenül megelőzni törekedném, — midőn e sorok megírásához fogtam, nem lebegett előttem egyéb cél, mint hogy egyfelől a magyar tudomány érdekében, másrészt az örmény név diszének előmozdítására, az általam különösen tisztelt fordító részéről kifejtett érdemes fáradozásnak nyilvános elismerésében első lehessen; egyszersmind röviden rámutassak azon szellemi nyereségre, mely a szóban levő (s minden társulati támogatás nélkül létrejött) irodalmi vállalkozásnak ingyen jóvoltából a hazai tudományosságot éri.

Azonban a magyar Choreneiről szólva, nem mellőzhetem már ezen bevezető cikkben egyet-mást megérinteni, a miből úgy az eredeti örmény klasszikus mű, mint zengzetes magyar nyelvünkre átültetésének irodalomtörténeti jelentősége, e régi örmény írók termékeivel teljesen ismeretlen olvasóink előtt is némileg érthetőbb alakban kidomborodjék.

Ki volt Chorenei Mózes az örmény nemzet multjának felderítésében és korunkra áthagyományozásában? — részint abból, mit e folyóirat korábbi füzeiteiben elszórtan közöltünk, részint azon további életrajzi és kritikai adalékokból, melyek a jelen alkalmi füzet más helyén látható közleményekben foglaltatnak, — eléggé megközelítő képet alkothatunk és történetírónk életviszonyaira nézve is kellő tájékozást merithetünk ugyan; mindazonáltal nem vélem itt fölöslegesnek némi nyomatékkal kiemelni azt, hogy Choreneinket a világirodalom oly kimagasló alakjának tekintik Európa legműveltebb nemzetei körében is, hogy vele behatólag foglalkozni, s történetét több európai nyelvre átfordítani már régóta méltó feladat gyanánt tűnt föl az idegen nemzetek tudósai előtt.

Valóban nagy ideje volt már, hogy a magyar tudományosság hívei is végre hazai nyelvükön birhassák az örmény »Herodot« főmunkáját; melyet alkalmasint még jó sokáig nélkülözniök kellett volna hazánkban, — ha e folyóirat szerkesztője, nemes egyszerűetből meg nem hozza becses szellemi ajándékát a magyar irodalomnak.

A mi Chorenei művét, önbecsén felül, még becsesebbé teszi, — azon kor, melyben a most magyar ruhában meg-

jelenő örmény történeti munka iratott. Egy oly korszak, melyben az egykor világrendítő hatalommal birt római imperatorok uralkodói székébe, a népvándorlás áradatának ellenállani képtelen Romulus-Augustusok kerülnek; s a birodalom szertehulló romjain barbár jövevény népek tanyáznak; — egy oly korszak, midőn a mai magyar nemzetnek őselei még a távoli ismeretlen őshazában élték patriarchalis életüket; míg a keresztény alapon fejlődött örmény nemzeti irodalom, kedvező körülmények közrehatása folytán épen azon időben a virágzás oly fokára jutott, hogy napjainkig fenmaradt termékei egy magas fejlettségű kulturnép elvitázhatlan jellegével ruházták föl az akkor még egységes, ma már mind az öt világrészben elszórtan feltehető örmény népfajt.

Nemzeti irodalmunk ezen aranykorának, a történeti szakban is klasszikus becscsel bíró alkotásai, nemcsak az örménység jelenkori írói, de idegen (európai) írók összhangzó állításai szerint is koruknak más forrásokból kellőleg alig felismerhető történetére meglepő s legnagyobb-részt közvetlen fényt derítenek, — sőt nem csupán hazájuk ama korbéli eseményeit, de egész Ázsia azon terjedelmes részének, melyet közönségesen a Kelet elnevezése alatt értünk, s melylyel az örmények hajdan részint szomszéd-sági és kereskedelmi, részint politikai és harcziás érintkezésben állottak, — történetét is, az örmény íróknál oly sajátos-élénkséggel, szintén sokoldalú s váratlan világításba helyezik.

Magyar őstörténeti szempontból ma még eldöntetlen ugyan a kérdés, hogy azon hajdankori népek Ázsia földjén, melyek nevei alatt a dicső magyar nemzet egykori ősei a különböző nézetű történetbuvárok műveiben különböző irányban nyomoztatnak, mennyiben azonosak valóban Árpád nemzetének őseivel: nem szenved azonban kétséget, hogy Chorenei és kortársai történeti adatainak fonalán oly következtetések nyomára juthatunk, melyek — más irányú nyomozásokkal egybevetve alkalmasak lehetnek egy egészen új, talán váratlan világosságot deríteni az eddig ismeretlen magyar őshazára. . . .

Bármiként legyen is azonban, részünkről a sajtó alatt levő kötetre a közfigyelmet mindenesetre érdemesnek tartottuk felhívni, — az olvasó közönség alaposan várható érdeklődésére bizván a felhívás méltatását: »Tolle lege!« . . .

Dr. Simay János.

Az örmények Törökországban, ¹⁾

III.

Az örmény nemzet nagy szerepet játszott a történetben s mindenkor összekötő kapcsot képezett a görögök s a messze Kelet népei között. Az ó-örmény irodalom nemcsak önálló művekben gazdag, hanem a görög-ből való átültetésekben is. Még a bibliának örmény fordítását is a modern theologiai buvárlat mintaszerűnek és felülmulhatlannak nevezi. Az ó-örmény irodalomnak kiváló jelentőséget kölcsönöz az a körülmény is, hogy sok oly, még fel nem dolgozott anyagot foglal magában, a mely meglepő világot vet Kisázsia történetének egyes, kevésbé ismert részeire.

A jövőben is jelentékeny szerep vár az örményekre a kisázsiai népek sorában. Nekik kell a cultura úttörőinek lenniök. Már jórégen meg is kezdték az európai culturának átültetését hazájukba. Új, önálló irodalmuk van; az európai egyetemeket évenként számos örmény ifjú látogatja. ²⁾ Gyakran előfordul ugyan, hogy tévesen ítélnék az ázsiai örményekről, de az ily téves nézetek csakis az utazók felületes tanulmányaiból erednek, — kik nem ismerik a nép nyelvét s ítéletüket oly tényezőkre alapítják, a melyek egyáltalán nem adnak hű képet a valóságról. Gyakran megtörténik az is, hogy nincsenek szakavatott kalauzaik s már azért sem alkothatnak maguknak helyes képet a dolgokról. Találón mondja Heyfelder az örményekről irt jeles értekezésében: »A lehető legnehezebb dolgok közé tazozik egy idegen népről igazságos leírást adni. Mindig személyes észleleteinkre vagyunk utalva s vajmi könnyen beleesünk abba a hibába, hogy az idegent túlszigorúan ócsároljuk, avagy túlvértesen magasztaljuk.« ³⁾

¹⁾ Dr. B á r c h u d á r i á n János örmény tudós felolvasása a thüringiai földrajzi társaságnak egyik legutóbbi ülésén. (Das Ausland, Stuttgart 1891, márcz. 15 és 22 sz.) — V. ö. továbbá »a törökországi örményekről s a szomszéd népekről« Marseilleben M. A. írói névjelzéssel a múlt évben örmény nyelven megjelent munkát.

²⁾ Az európai egyetemek keleti örmény hallgatóinak számát 500-ra teszik. Ebből mintegy száz Párisban, 40 Németországban, a többi Oroszországban látogatta az egyetemeket.

³⁾ Die Armenier und ihre Zukunft. (Deutsche Rundschau, XII. Jahrg. 8 Heft, 1890.

Az ázsiai örmények, így nyilatkozik róluk Wunsch tanár, kitünő mezeigazdák s állattenyésztők; a városokban kereskedést és ipart is üznek, szellemi fölényük s elevenségük következtében túlszárnyalják e téren a török szomszédait. Igen értelmes az örmény földműves is, valóságos lázas vágya a művelődésnek észlelhető nála. Még az ottani szomorú viszonyok közt is tanulni iparkodik mindenki. Szegény hegyi falvakban gyakran találunk hallgatókkal túltömött iskola-épületeket. Ha a politikai viszonyok ázsiai Törökországban jobbra fordulnak, úgy az ottani örménység műveltség tekintetében mihamar el fogja érni Európát.¹⁾

Az örmények száma Erzerumban, Vánban, Pachesben, Charpertben és Diarbekirben megközelíti az 1.900.000-et. (A török lapok 1.500.000-re teszik az örmény lakosság számát.) Ezek közül 180.000 Diarbekirben, a többi a szomszédos vilajet-ekben lakik. A határok folytonos változásai, a legutóbbi nagy kivándorlások, a siralmas politikai helyzet s a gyakori éhínség nagyon megapasztották az örmények számát. A sajátképeni Örményországban manapság csak a földművelő örmény lakosság él tömegesen együtt. A kereskedők jobbára a városokba költöztek át; a nemesi osztályt részben az arabok, részben a törökök semmisítették meg, hogy ne legyenek a népnek vezetői. Sokan a görögöknél kerestek menedéket, mások meg áttértek a mohammedan vallásra, hogy megmentsék ily módon vagyonukat. Még manapság is találkozhatunk a kurd főnököknél kihalt örmény nemesi családok neveivel.

Ámbár az örmény lakosság képezi Török-Örményország területén a túlsúlyban levő népelemet, súlyos helyzetében mégsem szaporodhatik. Még a földműves is nem egyszer odahagyja birtokát s átköltözik a városba, hogy létét biztosítsa, de a gyakori éhínség ott is tönkre teszi.

Nagy-Örményországon kívül lakik még Mesopotamiában mintegy 100.000, Kis-Örményországban körülbelül ugyanannyi örmény. Legnagyobb telepeik Trapezunt 100.000,

¹⁾ Meine Reise in Kurdistan und Armenien (Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien (1883. Neue Folge, XVI).

Sebastia 190.000 és Brussa 120.000 örmény lakóssal. Ciliciában is él 200.000 örmény, kik közül Halep tartományt 90.000-en, Altonát 60.000-en és Koneát 20.000-en lakják.

Nagy-Örményországban 1.900.000 örményre mintegy 782.000 más nemzetbeli lakós esik. Kisázsiaiában 500.000 örménnyel szemben 1.350.000 más nemzetbeli áll. Különböző európai országokban egészben véve közel 200.000 örmény él; pusztán Konstantinápolyban az 1888-ik évi összeírás szerint 150.000-re megy a számuk. Oroszországban orosz források szerint 1.800.000 örmény él, és pedig 1.600.000 a kaukazi tartományokban, 200.000 európai Oroszországban, Új-Nachicseván, Besserabia és Asztrachan tartományokban. Perzsiában 42.000, Egyiptomban 6000, Bulgariában 5200, az északamerikai Egyesült-Államokban 2000 örmény él (1871-ben az északamerikai lakósság közt még csak 7 örmény volt összeírva.) Indiában 1480 az örmények száma, a kiknek túlnyomó része Kalkuttában és környékén tartózkodik. Beszámítva a monarchiánkban élő örménységet s a párisi, manchesteri, marseillei és londoni kisebb örmény coloniákat is, ez idő szerint 5 $\frac{1}{2}$ millióra tehető az egész világon élő örményeknek a száma.

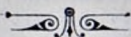
Török-Örményországban manapság egy négyszög mérföldre alig kilencz örmény lakós esik, míg a negyedik században Zenob Klág munkái sűrű lakósságot mutatnak ki Örményország területén. Fájdalom fogja el lelkünket, ha e művek adatait összehasonlítjuk a mostani állapotokkal s szinte csodálnunk kell, hogy ez a nép oly sok viszontagságok közt megőrizte keresztény hitét s mégsem tűnt el a föld színéről. Az ország oly pusztává lett, hogy alig képes három millió lakósnak kenyeret adni, míg a negyedik század története gazdagnak mondja, hozzátevé, hogy »nem volt oly kis földrészecskéje, a mely művelve ne lett volna.« Akkori falvai nagyobbak voltak a mostani városoknál. Zenob Klág történetíró adatai szerint a negyedik században Kuars falú 3010 házzal 3700 katonát állított ki, Mechti 2080 házzal 2000, Komi 1900 házzal 1700, Parech 1680 házzal 1400 és Basum 3200 házzal 2600 katonát állított ki. Ilyenek voltak az örmény falvak a negyedik század-

ban! És most? Romokban hevernek s nyomorban sinlődő lakosságuknak megadással kell viselniök a mohammedan igát.

E sötét képet alig fejezhetnők be méltóbban, mint az örmény Herodotnak, Chorenei Mózesnek ime szavaival:

»Siratlak téged, Örményország, siratlak téged, legmagasztosabb valamennyi északi ország közül. Mert el van ragadva királyod és főpapod, tanácsadód és felvilágosítód, s meg van semmisítve a békéd. A rendetlenség gyökereket vert, az igazi hit meg van inogva, a tévhít, a tudatlanság által megszilárdítva. Siratlak örmény egyház, mely a szentélyed díszéből kiáradó fénytől, mely vitéz pásztorodtól s pásztorodnak bajtársától meg vagy rabólva. Szellemi nyájadat nem látom többé legelni fűben gazdag helyeken s a nyugalom vizeinél, nem többé összegyűlve az akolban a farkasok elleni védelemre, hanem szerteszóródva a sivatagokon s meredek szakadékokon« . . .

Dr. Molnár Antal.

Az örmények Trója ostrománál.

— Mutatvány Chorenei művéből. —

Ekettő: rövidség¹⁾ és gyorsaság²⁾ az, mit tudvágyad munkásságottól várton vár; azt kívánod, hogy szavaim ékesek és világosak, irányom pedig olyan legyen, mint a Platoé, távol a hazugságtól és tele azzal, mi a hazugságnak ellentéte.³⁾ Ezeknek megfelelőleg azt, a mi az első embertől kezdve korodig történt, úgy sietve előadni lehetetlen; mert még Az is, ki a mindenséget teremtette, ki egy pillantással, egy intéssel mindent létrehozhat — nem úgy tesz; — hanem a teremtményekre nézve napokat és sorrendet különböztet; mert némelyek az első napon, mások a második, harmadik és más napokon teremtettek. Ez által maga a Szentlélek tanítása mutatja nekünk a rendet. Igen, de vágyad — látom — ezen határokon túlmege; mert neked

1) Hámárodásziruthiun, rövidségkedvelés, szabatos rövidség.

2) Árákápánuthiun, gyorsaság az elbeszélésben.

3) Igazság.

a pontosság mellett egyszerre kell mindent ¹⁾ elmondanom; és ez rám nézve terjedelmesség, reád nézve szélesen ömlő bőbeszéd, vagy engemet illetőleg elhamarkodás és tégedet kelletlenség lenne. Ezen gyors szorgalmazásod közepett látom, hogy a macedoniakról és a iliumi harcokról, a sorrendben ²⁾ mitsem jegyeztem fel; most az eddigiekhez ezeket csatolom. Nekem nincs szavam ahhoz, vajjon a mi jó művészünk itt bölcs-e vagy tudatlan? ³⁾ Vagy hogy vajjon később nem fogja-e ezeket a dolgokat, melyek fontosak szerkezetemre nézve, beleszőni?

Melyek lehetnének az ilyenféle dolgok közül az elsők, ha nem azok, melyeket Homer beszél el, — a mit Teutamus, az assyrok királya alatt történt iliumi (trójai) háborúról elmondanak, — és az a körülmény, hogy Zarmájrunk az assyrok szolgálatában kis csapatjával, az aethiopiai hadsereggel együtt Priamusnak ment segítségére. . . . . És ott a vitéz hellenektől megsebesítve meghal; de hinni akarom, hogy a hősök közül nem más, hanem maga Achilles vetett véget életének. ⁴⁾

¹⁾ Teljesen, hiánytalanul, fogyatkozás nélkül.

²⁾ A maga idején és helyén.

³⁾ Ügyetlen, nem okos.

⁴⁾ Sebbene il nome di Zarmajr non si trovi nell' Iliade d' Omero; ci sembra probabile l' opinione del P. Ingigian, che per Ascanio possassi intendere Zarmajr re d' Ascania, cioè del paese dei discendenti d' Ascanaz. V. Iliade, canto II ov' è detto:

Φόβος δ' ἐν Φρύγῃς ἦγε, καὶ Ἄσκανιος θεοειδής,
Τι γὰρ ἔξ Ἀσκανίης μέμασσαν δ' ὀμῆϊνι μέγροθα.

E chi sa che Zarmajr non sia il famoso Menzione venuto d' Oriente in soccorso di Priamo, capo dell' esercito etiopie di Teutamo re d' Assiria: posto che per gli Etiopi debbansi intendere ivi gli abitanti della Colchide o i Caldei del Caucaso. V. Martinier, alle voci Colchide e Ethiopie. Cellario, t. II, pag. 651. Uezio, pag. 66. Diodoro II. Monaci Armeni. pag. 88.

A régiségbuvárok tudják, hogy az »Aethiopia« név három különböző tartományra alkalmaztatott: mindenek előtt legrégebb időben az eux ni tenger körüli vidék neveztetett így a Kaukasus tövében, nem messze új Indiától (ezt érti Chorenei is; a fordító); továbbá Syriának egy része, Joppe fővárossal; harmadszor egy tartomány Afrikában. Cantu, I. köt. 574 lap.

Egy magyar író Choreneiről.

— Az elhunyt Edelspacher Antal értekezéséből. —

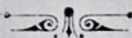
A bolgárokról szóló legrégebbi följegyzést Chorenáczi Mózes »Nagy-Örményhon Története« című művében találjuk. E följegyzés szerint egyes bolgár néptörzsek, illetve népek, már a Kr. sz. előtti II-ik században berohanást intéztek az Arsacidák által bírt örmény területekre. A klasszikus világ írói tesznek ugyan a hunokról a Kr. sz. előtti időkre nézve is említést, habár csak meglehetősen homályos módon, de a bolgár nép és nevezetet csak Etel világbirodalma romjain kezdik hangoztatni.

Az örmény íróknál a hunok és bolgárok egyidejűleg lépnek a történelem színpadára, s nem is mint új jövevények, hanem mint megszokott és jól ismert északi szomszédok. Honnan e tetemes korkülönzet a két világ írói közt? E kérdés tüzetes megfejtése nem tartozhat e vázlat szűk keretébe, azonban mint itt is nagy valószínűséggel alkalmazható általános okúl a következőket jelezhetjük. A történelem rendszerint csak a nagy horderejű momentumokat teszi magáévá; kisebb és jelentéktelen momentumokkal csak rendkívüli körülmények közbejöttével szokott foglalkozni, s a szomszéd népek történelmét csak akkor és azon esetben érinti, a midőn és a melyben azok velük érintkezésbe jönnek. Igen természetes tehát, hogy a hunokkal érintkező örménység már oly korban ismeri e népfajt, a melyben a távoli klasszikus világ még nem is álmodik róla. Ha a hún népek a Kr. sz. előtti II-ik században nem háborgatják vala a szomszéd örmény területet, több mint bizonyos, hogy az ő történelmük is hallgatással fogta volna őket mellőzni.

Chorenáci az V-ik században írt (sz. 370-ben mh. 489-ben). Mind az, mit művében a bolgárokról felhoz, nem képezi szerző saját korabeli eseményeinek tárgyát, s így valószínű, hogy e följegyzést is fő kútfeje, a szyr Mar-Abas Katina művéből merítette, ki, ha nem írt is az időszámításunk előtti II-ik században, mint azt eddigelé

általánosan hitték, de mindenesetre kivált a jelen részszerű kérdésre vonatkozólag — hiteles adatokat hagyott hátra.

Chorenáczhi csupán két helyen tesz a bolgárok-ról említést. Az első az ogundur-, az utóbbiak pedig valószínűleg az ogur-bolgárok voltak.

Chorenei Mózes és Lukácsi Kristóf,

— Lukácsi véleménye Chorenei történeti művéről. —

Az V-ik század íróinak sorát megnyitja Chorenei Mózes, Izsák és Meszrob iskolájának egyik jeles növendéke, ki Alexandria és Athene akadémiáiban nyerte kiképeztetését. Chorenei, az örmények Herodotja, az örmény történetírásnak atyja; mert jóllehet nem első, ki örmény dolgokról irt, hanem első, ki egyetemes örmény historiát irt, a nemzet eredetétől koráig; ki a kútfőket, melyekből az ó-kor történeteit merítette, megnevezi. Három könyvben foglalta munkáját. Az elsőben a Háikándynastiának adja történetét; Háiktól, az örmények ősapjától, az Arsacidák koráig. A másodikban az Arsacidadynastiának tárgyalja időszakát, Válárszáktól az örmény parthus Arsacida királyiház alapítójától, Tiridates király haláláig, 333-ig Kr. után. A harmadikban végre azon viharos időknek adja történetét, melyek lefolytak II. Chosroes királytól, az örmény Arsacidák trónjának felforgatásáig 433-ban Kr. ut., és szól ezen végzetes eseménynek gyászos következéseiről.

Chorenei első könyvét képezi: Mar Ibas Katinának történelmi műve az örményekről, a II-ik századból Kr. előtt. ¹⁾ Második könyvében számos kútfőre hivatkozik, melyek azóta nagyrészt elvesztek, mint p. o.: a) Julius Africanus. b) Lerubna edessai syrus, időszámításunk első századából. Ábágár és Szánátrug királyok viselt dolgairól irt munkáját az edessai királyi könyvtárba tette, mondja Chorenei, ki azt

¹⁾ Chorenei II. k. 10. f.

kútfőül használta. ¹⁾ c) Olympius, Áni templomának papja, virágzott az első század utolsó éveiben Darius Vologeses, perzsa és Artaxerxes, örmény királyok korában; irt historiai emlékeket Sinope isteneiről és azok bálványszobraitól, melyek az örményeknél a pogány korban nagy tiszteletben állottak. d) Edessai Bardesanes, kiről emlékezik caesareai Eusebius ²⁾, élt a III-dik században Kr. ut., tudósításait, melyeket az ó-korban nagy hirben állott áni templomról és annak istenségeiről irt, a mondott templom könyvtárából vette, melyet gondosan felkutatót. Művét életkora nevezetesebb eseményeinek leírásával fejezte be. e) Ardites, Világosító Szent Gergely által a keresztény hitre térített pogány pap, utóbb ugyancsak általa felszentelt püspök, az örmények megtérésének történetét és az örmény egyház állapotát írta meg, Világosító Szent Gergelynek és fiának főpapi kormányja alatt. f) Chorobut, Sapor perzsa király titoknok, foglyul ejtve a római hadjáratok alkalmával, Konstantinápolyban több évi fogsága alatt megtanulta a görög nyelvet, és megírta a hosszú életű II-ik Sapor 70 évi uralkodásának történeteit, melyek közt megemlítendők: Arsaces örmény királynak fogsága és az örmény birodalomnak felosztása. Chorobut ezen kívül görögre fordította a perzsa Barsumnak historiai könyvét, melyről Chorenei dicsérettel emlékezik. ³⁾

Chorenei, ki az örmények történetét tüzetesen írta meg, s azt előbb gondosan tanulmányozta, felkutatta annak érdekében Alexandria, Athene és Konstantinápoly könyvtárait, beutazta Örményországot s felkereste a főnemesi családok levéltárait ⁴⁾ és azokat célba vett munkája érdekében kizsákmányolta, elment Edessába, a hol az örmény uralkodóknak Nisibből Ábágár király által átszállított évkönyvei és egyéb országos okmányok őriztetek. Ott legtöbb történelmi adatokat gyűjtött. ⁵⁾

¹⁾ Chorenei, II. k. 36. f.

²⁾ Eusebius *Historiae Ecclesiasticae* L. IV. c. 30.

³⁾ Chorenei, II. k. 70. f.

⁴⁾ Chorenei, I. k. 3. f. II. k. 10. f.

⁵⁾ Chorenei, II. k. 33. és 34. f.

A Chorenei által használt kútfők közt nem utolsó helyet foglalnak el végre, a történelmi tartalmú népregék, mondák, népénekek, dalok, apró költemények, melyeket az író a nép szájából gondosan feljegyzett és munkájában igen czélszerűen felhasznál.

Chorenei már csak az által is, hogy az ő hajdan eme hagyományait, a pogány kor ezen egyetlen örmény nyelv- emlékeit, a végfeledéstől megmentette, halhatatlan érdemet szerzett magának az örmény nyelv és irodalom körül. Leggyakrabban hivatkozik ő Kholtán vidék dalaira és dalnokaira. A regényes vidék úgy látszik, kedvelt lakhelye volt az örmény muzsáknak, minden esetre leggazdagabb részletet szolgáltatott Chorenei néprege- és ének-gyűjteményéhez. Az ős előkori örmény költészet ezen nagybecsű maradványai sokképpen visszatükrözik az örményeknek azon magas korban, melyből e dalok hangzanak, vallási, politikai és társadalmi életét és szellemi műveltségi állapotát. Szerkezetök a keleti költészetnek hordja jellegét, s egyszerűségök által a költészet eredetére és szülőföldjére vezetnek vissza, melynek nem Göröghon, hanem Kelet bölcsője. Hason értelmű mondatok párvonalos összeállítása, hasonhangú rímes végzeteik által hasonlitanak a zsidó költeményekhez, melyeknek a zsoltárokban gyönyörű példányait birjuk.

Említést érdemel itt még azon fontos körülmény, hogy ezen örmény regék közül sok általment, némi változattal, a szomszéd népekhez: georgiaiakhoz, albanokhoz, syrusokhoz és még a görögökhez is. Plato a köztársaságról írt könyvében bizonyos Aler nevű örményről emlékezik, kinek hullája az ütközetben elesettek revedő hullái közt tíz nap mulva teljes épségben találtatott, melyet midőn máglyára tettek, feltámadott és sokat beszélt a túlvilági dolgokról. Mi nem más, mint Árá király regéje, ki mivel a buja Semiramis kezét és trónját visszautasította, ettől haddal támadtatott meg, melyben Árá elesett. Kholtán dalnokai ezen eseményt kiegészítvén, abból egy szerelmi regét alkottak.

Hogy t. i. Semiramis, ki Árát minden áron hatalmába akarta keríteni, miután megtudta, hogy a hős király elesett, hulláját felkereste és megparancsolta bűbájosainak, hogy

Árát titkos mesterségeik által hozzák életre. Azalatt pedig, hogy az örmény hadakat, melyek hön szeretett királyuk halálát megboszálandók, újból fegyvert ragadtak, lecsillapítsa, egy Árához hasonló férfit Árá hadi ruháiba és fegyverzetébe öltöztetett és az ablakon a zajongó hadseregnek kimutatott, hirül adván emberei által, hogy sikerült a királyné bűbájosainak a szép Árát feltámasztani.¹⁾

Harmadik könyvének tárgya közelebb esett az író korához és azért azt részletesebben s saját tapasztalásai után adja. Emlékezik Chorenei egy negyedik könyvről is, melyet irt, az örmény Arsacida-dynastia nem sokkal az ő halála előtt történt megszüntéről Örményországban; ezen könyv azonban, melyről a IX. században virágzott Árdzruni Tamás történetíró, mint létezőről szól, elveszett, mostanig legalább nem sikerült azt megtalálni.

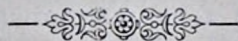
Chorenei ismerte a hunmagyarokat mint a szomszéd Kaukáziában, mint pedig Közép-Ázsiában, emlékezik felőlük hun-chus, chusán, euthalita, saca, daha és massagetta nevezetek alatt, földíratában pedig guda-magari néven. Azoknak fajrokonságát a parthusokkal világosan kimondja.

A parthusokat Chorenei Ábrahámától, ennek Cethura feleségével nemzett gyermekeitől származtatja, miben minden esetre nagyobb része van a kegyeletnek, melylyel a keletiek a népek és nemzetségek eredetét valamely szentírási patriarchától szeretik levezetni, mint a történeti valóságnak; általában a részrehajlatlan historia érdekében meg kell vallanunk, miképp Chorenei, valamint sok másban, úgy a könnyen-hívőségben is hasonlít Herodotozhoz.

Chorenei Mózes örmény nyelven megjelent Amsterdamban 1695-ben. Whiston testvérek Chorenei munkáját fontossága miatt latinra fordították és az örmény szöveggel együtt kiadták Londonban, 1736-ban ezen cím alatt: *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III; Armenice ediderunt, Latine verterunt, notisque illustrarunt Gu-*

¹⁾ L. Emin Jánosnak Moszkvában 1850-ben, Örményország ó-kori regéiről kiadott tudományos értekezését. — Álisán Leont mechitharista szerzetesnek 1852. Velenczében közzétett örmény népelemek és dalok gyűjteményét, angol fordítás melléklettel »Armenian Popular Songs« cím alatt.

ilielmus et Georgius Guil. Whistoni filii. A fordítást nem mondhatni sikerültnek, minden hiányai mellett azonban Európa tudósaitól nagy érdekléssel fogadtatott, és nem is ok nélkül; mert első volt, mely Armenia és Előázsia nagy részének ősrégi történelmét Európa előtt feltárta, és az örmény nyelv és irodalom iránt nyugat tudósaiban érdekeltséget keltett. A tudós Horváth István ezen kiadásról szólván: »E ritka könyvet — mond — én Bécsben ötven pengő forintot szereztem meg, a nem rég meghalt Haselmayer könyvkereskedőtől, és nem egyszer használtam történeti értekezéseimben; közel ötven év lefolyta alatt csak két példány fordult elő Bécsben és mind a kettő magyar kezébe került. A második példány t. i. a nagyméltóságú Apponyi grófi könyvtár ékessége Pozsonyban.¹⁾

Chorenei műve és az európai armenisták.

§ Sokan irtak Chorenei művéről. Nem célunk ezeket a nyilatkozatokat mind itt közreadni; mert folyóiratunk tere ezt meg nem engedi; azért megelégszünk egy néhány idézettel, miket egy-két armenista műveiből közlünk.

Gutschmid ezeket mondja: A tekintély, melyben Chorenei régi idő óta az örmények előtt áll, rendkívül nagy; a mit régi történelmükből tudnak, azt csak egyedül belőle meritik; ő minden későbbi történelemíróra nézve kanoni jelentőséggel bír. — E mű az örményekre nézve az, mi a nyugati középkorra voltak Jeromos és Beda krónikái. Eltekintve a versenytársak hiányától, ezt ő első sorban irányának köszönheti: Mózes az örmény irodalom klaszszikus korának közepén élt és a történetírás terén a klaszszikus és választékos irány képviselőjének tartatik; a pongyolaság homályosította el Fausztot, ellenben a választékos irány állapította meg Mózes történetírói hírnevét. Ő

¹⁾ Tudományos gyűjtemény, 19 évi folyamat, VII. füzet.

örmény Herodotnak nevezetik, cím, melytől a történet-író, ki nemzeténél az első, mihelyt e nemzet csak némi-képp hiú — soha el nem esik. — Örömtelten azért, hogy új forrás tárult fel: vette fel Gibbon művébe Chorenei Mózes egész történeti anyagát. — Mommsen is becsesnek tartotta (Chorenei) Mózeset. — Az örmény nyelvbúvárlat körülbelől egyhangúlag elfogadta azt az álláspontot, melyre Mózes helyezkedik. — Történelme, mely 441-vel zárul be, egészen szónoki. Alexandria, Róma, Athen és Byzantba tett útjának leírásában tanítói számára a hála emlékjelét állítja fel. Ezen körök irodalmi igyekezete élő örmény hazafisággal volt összekötve; Mózes örmény történetének minden lapja erről tesz tanúságot. — Történeti műve, a Szentírás után, egyik legrégebbi mű, mi Keletről jött hozzánk. — Azt, hogy Chorenei az elejébe tűzött feladatot szerencsésen megoldotta, tanúsítja a hallatlan siker, mit műve elért. — Munkája az örmény hagyomány és monda levéltára, az örmény nemesség aranykönyve.»

Neumann-Ávéd így ír: »Az örmény történetírók közül Európában legismertebb és felhasználhatóbb Chorenei Mózes a történész, Iszák és Meszrop tudorok (vartábéd) legkitünőbb tanítványa, ki méltán kiérdemelve tiszteltetett meg honfiaiól nem csak a költő és tudor, hanem egyszersmind az irodalom atyja nevével is.

Mózes, Choren nevű faluban, Duruperán tartományban a 370-dik év körül született s már kora ifjúságától Izsák és Meszrobbal összeköttetésben állott, kiknek Mózes az irodalmi vállalatoknál mindig segítségükre volt és saját elbeszélése szerint, igen sok görög művet fordított le örményre. Igen hosszú életnek örvendett, úgy hogy Ardzruni Tamás szerint 120 évig élt. Ánii Sámuel krónista szerint, Mózes 489-ben halt meg.

Chorenei Mózes a külföldön tett utazása alatt megismerkedve a görög kútforrásokkal, ezek után kezdette írni azon minden tekintetben nagyszerű művét, mely őt halhatatlanítja s történészeink elsejévé emeli; értjük Örményhon történetét, melyet a legújabb idők örmény történészt, Lukácsi Kristóf, Szamosújvár munkás lelkészét kivéve, ki műveit részint latinul, részint magyarul írta, még senki

sem irt közöttünk oly átölelő szempontból s annyi készütséggel, mint Chorenei; s bár tudósításai néha összeütköznek azokkal, melyeket a görög vagy római írónál olvasunk, még sem lehet őt azonnal hamisítással vádolni. Mózes az igazság kedvelője és szigorúan buzgó volt honfitársainak művelődését illetőleg; fel nem tehető tehát, hogy ő csalni akart volna. Egyetlen hibája, hogy nem mindig volt kutatásaiban óvatos a forrásokat illetőleg; és így néhol rosszul lett értesítve. Ő nyíltszívéleg beismeri műve első fejezetében, hogy hazájának történelmét legnagyobb részt görög források után kellett írnia; mivel földije a korábbi időkben igen hanyagok voltak arra nézve, hogy az elődök és kortársak tetteiről valami értesítést hagytak volna hátra. Ily szelid ítéletet hoztak a Whiston testvérek is e kitűnő örmény történész fölött.

Mózes nemcsak a történelemmel, de az ékesszólással is foglalkozott. Irt szónoklattant — »Oktatás a szónoklatra« — című művet is, melyet tíz könyvre osztott fel. Chorenei szükségesnek találta történeti műve mellé egy földirati munkát is készíteni, mely az előbbit kiegészítse. Ezen munka nemcsak régisége miatt nevezetes, hanem azért is, mert a régi földleírók és mennyiségtudósok egyes helyeinek pontos feljegyzését tartalmazza. Mózes fáradhatlan szorgalmának és termékeny tollának még más művecskék is köszönik létüket. Az örmény írók öszhangzó állítása szerint Mózes igen sok görög művet fordított örményre.

Mi Chorenei általános irodalmi érdemét illeti, ő az örmény prózának leghatalmasabb előmozdítója s a valódi örmény irány nagymestere volt. Művei tudósok s közönséges emberek által egyiránt élvezhetők, s tanulmányul szolgálhatnak mindazoknak, kik az örmény nyelv szépségeivel megismerkedni akarnak. Oly bőség és erő, oly hajlékonyság és valódi örménység van szövegében, a minőt az eddig virágzó örmény írónál hasztalan keresünk. E mellett észtani és történeti tárgyalása is kitűnőnek mondható. Minden szava bő tapasztalásra, nagy ismeretkőrré, s roppant tudományra mutat. Hátrahagyott művei minden időközön keresztül élő kincsei maradnak nemzeti irodalmunknak.«

Ázárián Aristaces, érsek.

A bécsi mechitharisták: Ázáriá Aristáces.

IV.

(Arcképpel.)

Aristáces a magas egyház-politikai feladatokon kívül termékeny gondolat szülte tervének kivitelével volt elfoglalva. Megalapította a »Jó, katolikus könyveket terjesztő társulat«-ot, mely a katolikusokra általában nagy jelentőséggel bírt. Ennek mintájára szervezte később a magyarországi püspöki kar a »Szent-István- Társulat«-ot. Aristáces vállalatáról azonnal értesítette Ő Felségét, ki nemcsak hozzájárult beleegyezésével, hanem még a fenséges csatládnak minden egyes tagja is belépett a társulatba. De evvel sem elégedett meg a nemes monarcha: meghagyta az érseknek, hogy minden második hónapban személyesen tegyen előterjesztést a megjelent nyomtatványokról.

Husz esztendeig tartott e társulat működése, mely idő alatt több mint 120 kötet tudományos, tanulságos és hasznos munka jelent meg katolikus szellemben, mely könyvekből a congregatio évenként igen sokat osztogatott fegyintézeteknek, dolgozóházaknak....

Hova tovább nőtt a congregatio tevékenysége, úgy hogy a régi kolostor helyisége szűknek bizonyult. Ezt az akadályt úgy háritotta el a szerzet, hogy »Sitzenthal« nevű birtokát eladta és a Klosterneuburg mellett levő ferenczrendiek kolostorának omladványát vette meg, melyből terjedelmes épületet és csinos kápolnát csináltatott. 1830. május 1-én készen volt az épület és szept. 10-én Károly Ferencz főherceg, atyja: Ferencz császár és apostoli király nevében letette a Spinola apostoli nuntius által megszentelt alapkövet. Ezen új épületben tartozkodott a növendékpapság, míg a bécsi új épület elkészült (1838).

Említést tettem volt már arról, hogy a congregatio 1810 óta a kapuczinusok régi, szűk, egy-emeletes kolosto-

*) L. »Armenia«, 1890 évfolyam 104, 138 és 208 lapjait.

rában lakott; de ez, a szerzet folyton szaporodó tagjait már nem volt képes befogadni; nagyobb és czélszerűbb berendezéssel bíró épületre volt tehát szükség. — Egy véletlen körülmény siettette az építkezés megkezdését. Ugyanis (1835. márt. 15.) tűz ütött ki a Szent-Udalrich kerületben, mely sok épületet hamvasztott el. Tűz után a város felügyelősége ezen kerületben minden épületet megvizsgált. S mivel rozzantnak és tűzveszélyesnek találta a kapuczinusok régi kolostorát: azt újra kellett felépíteni. Ázáriá szokott tevékenységénél fogva (1836. márt. 21) az előkészületet az építkezéshez megtette. Másfél esztendő mulva készen állott az új, czélszerű, 40 öl hosszú, három emeletes épület, mely a közepen két emelettel még magasabb és a kertben szárnyépülettel bír.

Aristáces, Ferdinánd császár- királyhoz ment és megkérte, hogy kegyeskedjék saját kezével letenni az alapkövet. Ő Felsége engedett a kívátnak és megígérte, hogy Mária Anna Ő Felsége jelenlétében kívánja az alapkövet letenni... 1837. okt. 18-án, a délelőtti órákban gyűltek össze a magas vendégek, kik közt az udvar részéről jelen voltak Károly, Lajos és Vilmos főherczegek. Pont délben behajtatott Ő Felsége Ferdinánd és Mária Anna császárné- királyné. Az ünnepélyt Ázáriá érsek nyitotta meg latin nyelven mondott lendületes beszédével.

Erre Ő Felsége letette az alapkövet, mit a pápai nuntius és ephesusi érsek Altieri herczeg, az udvari plebános és a benediktinusok abbásának segédkezése mellett nagy ünnepélyességgel szentelt meg. Istenisztelet után Ő Felségeik és a főherczegek a nyomdát látogatták meg. Az első sajtónál Ő Felségeiknek egy költeményt nyujtottak át, mely az ünnepélyre vonatkozott. A második sajtóból épen azon perczben, midőn Ő Felsége oda érkezett, jött ki egy latin vers. A következő 24 sajtó rendre szolgáltatott egy-egy példányt abból a szép imából (*Ων ορισθη quijunsh*), mely az örmény misében naponta, a világ általános javáért, különösen pedig a katholika egyházért, a katolikus királyokért szokott elmondadni. Mindegyik gép sorban különkülön nyelvű példányt bocsátott ki; még pedig: ó-görög, ó-örmény, latin, német, belga, angol, francia, olasz, spa-

nyol, portugál, cseh, lengyel, illir, román, cyrill, szerb, orosz, krajna, magyar, új-örmény, arab, perzsa, török és kurd nyelvű imát. Ezekután Ő Felsőgeik a főhercegekkel együtt az ez alkalomra gyönyörűen felékesített szalonban reggelihez (déjeüne) ültek. A császár-király ismételt elismerésének nyilvánítása mellett Ázária érseknek gyémántokkal megrakott gyűrűt és nagyértékű mellkeresztet ajándékozott.

Ezen ünnepélyességék után a papok és a növendékek az új épületbe költöztek át 1838-ban. Itt tovább folytatta a congregatio irodalmi tevékenységét úgy, hogy rövid idő alatt egymásután több érdekes munka hagyta el a sajtót. 1847-ben örmény nyelven politikai és tudományos hetilapot adott ki »Európa« cím alatt. A lapnak főczélja az volt, hogy az osztrák-magyar befolyásnak Keleten érvényt szerezzen úgy, mint más idegen lapok az orosz, angol és francia befolyást érvényesítették.

Azonban a szerzet benső nyugalma 1848-ban kissé megzavartatott; mert az 1848-iki események nem hagyták érintetlenül a congregatiót sem. A gyengélkedő érsek Triesztbe ment és az egész nyarat ott töltötte.

Ázária gyengélkedése daczára fontos ügy elintézése végett, 1850-ben általános gyűlést (generale capitulum) hívott össze. Ugyanis a congregatio fennállása óta a szentszéktől el volt ugyan ismerve; az előirt szabályokat, miket Mechithár alapítótól kapott, pontosan meg is tartotta; de a szent atyától jóváhagyott és megerősített constitutioja nem volt. A generale capitulum tehát azon fáradozott, hogy ezen rendszabályokból összegyűjtött constitutio a szent atya által fogadtassék el és erősíttessék meg. Október elején ötödször utazott az érsek Rómába a szentesítés megnyerése végett. Az előterjesztett alapszabályokat, miket a propaganda bibornokai vizsgálták meg, a szentatya helyben hagyta és megerősítette. Az erről szóló breve 1852. ján. 23-án állíttatott ki.

Azon idő alatt, mit Rómában töltött az érsek, egészsége napról napra hanyatlott. Itt tudták meg, hogy betegségének oka: szerencsétlen esés. Ugyanis még 1843-ban, egy este, midőn a fali órát felhuzta, a székről oly szerencsétlenül esett le, hogy oldalcsontját a szekrénynek szög-

lete, melybe ütődött, eltörte. Eleinte mibe se vette baját; de már 1851-ben az orvosok azt ajánlották, hogy műtét alá vesse magát. Az érsek semmiképp sem tudta magát erre elhatározni. Ezt meghallotta a szentatya, IX. Pius, mire így szólott: »Én parancsolom, hogy vesse magát alá a műtétnek; én áldásomat adom reá és kérem Istent, hogy a műtétnek szerencsés kimenetele legyen.« Arištáces engedelmeskedett.

Az orvosok megkezdették a műtétet; több hónapon át mintegy 30 operatiót végeztek, a terhes betegnek lassanként három egész oldalcsontját kivágták, de siker nélkül. A legügyesebb orvosok is kétségbe voltak esve; a csontokat tüzes vassal akarták kitégetni, midőn valaki úgy nyilatkozott, hogy van egy szerzetes-barátnak valami tapasza (cirotto), mely már több ízben ilyen bajokban (caries) csodákat művelt. Kísérletet tettek és ime 14 nap alatt annyira javult, hogy kikocsizhatott az érsek Tivoliba. A kocsiban egészen jól érezte magát; azért elhatározta, hogy visszatér Bécsbe; 1852. ápr. 18-án indult útra. A sebek pár hónap alatt tökéletesen begyógyultak.

Épen az 1852-ik év volt a generalis abbás 25 éves érsekségének évfordulója. A congregatio, melynek tagjait az érsek egészségének helyreállása egészen megvigasztalta, készüléket tett az ünnepély megtartására, mely május 27-én végbe is ment.

Másnap az érsek csendes-miséét mondott, melyen jelen voltak a bécsi herceg-érsek, több prelatus és más tekintélyes világi férfiak. Délben nagy ebéd; az asztalhoz ült vendégek közt volt az apostoli nuntius Viale Prelà, a kalocsai érsek és más világi kitűnőségek.

1854. febr. 2-án volt az érsek 50 éves pap. A szerzet e napot is fényesen megülte. A nagymise »Téged Isten dicsérünk« énekkel kezdődött. 12 órakor udvari kocsi érkezett. Ő Felségének segédtsíztje von Fröhlich báró átnyujtotta az érseknek a vaskoronarend nagykeresztjét. A congregatio, az aranymisés főpap tiszteletére, fényes ebédet adott: 62 kitűnő asztaltárs étkezett együtt. Ebéd után az érsek szobájában polyglott akademia (Sprachen-Akademie) tartatott: a növendékek 16 nyelven szavaltak költe-

ményeket. Az ezen alkalomra csinosan nyomtatott és szépen kiállított ünnepi album a jelen voltak közt is kiosztatott.

Elment az érsek Ő Felségéhez, hogy köszönje meg a kiüntetését. »Örülök, hogy alkalmat találtam Ön érdemeinek megjutalmazására«. Mire az érsek: »Felséged előbb érdemet teremtett, hogy aztán azokat megjutalmazza«. Mint mondják, ezen nyilatkozat Ő Felségének nagyon megtetszett.

1855-ik évben nagy veszteség érte a congregatiót. Ápril 30-án az érsek kis nyugtalanságot érzett. Másfél napig az ágyban maradt ugyan, de a fontosabb ügyeket azért végezte. Május 5-én görcsök bántották; azonban az orvosok semmi veszélyt nem találtak. Hatodikán már láz mutatkozott, mely erőt vett a betegen úgy, hogy este 7 órakor a beteg már felvette a haldoklók szentségeit és 9 órakor jobb létre szenderült. Három napig tartott a halotti ünnepély; tömérdek ember gyült össze minden rangból. Az istenitisztelet első nap latin, második nap örmény és harmadik nap görög egyesült szertartás szerint ment véghez. A megboldogultnak földi maradványai a congregatio-templom sírboltjába helyeztetek el.

Azoknak, kik az érseket ismerték és érdemeit tisztelték, halála nagy gyászt okozott.

A tudós congregatio Ázáriá Aristáces személyében egy szerető és szeretett atyát, egy második Mechithárt veszített. A szerzetes rendek valódi mestert és a szerzetesi élet előképét, — a világi papság és a püspöki kar a legbuzgóbb prelátust, a kath. vallásnak fenkölt terjesztőjét és előharczosát, a polgárság az ő érdekeinek előmozdítóját, — a felséges-ház — egy kiváló férfiúnál többet: a nagyrebecsült tanácsadót és barátot; — szóval mindenki a legtökéletesebb erényeknek vonzó előképét tisztelte benne... Ázáriá folytonosan él az ő munkáiban, különösen pedig azon congregatióban, mely az ő leggyöngédebb gondoskodásának volt tárgya, melybe saját lelkületét lehelte.

Govrik Gergely.

Erzsébetváros örmény kath. lelkészei.

Habár a Moldovából beköltözött örményekhez több egyházi férfiú társult, u. m.: Zilifároglu Minász nem-egyesült örmény püspök, Mëndiul Illés főesperes. Dsebdeban Chácshádur, Álog (?) Chácseresz, tisztelendő Zakariás Tivadar, Jasszii (?) Minász, Szolimán Chácshádur és Nikos Bogdán; mindazonáltal Erzsébetváros örmény lelkészeinek jegyzékével csak 1700-tól fogva rendelkezünk; mert a fentemlített lelkészek csak a XVIII. század elején kezdtek állandó lakóhelyeken tartózkodni; azért a lelkészek sorrendjét mi is csak innen kezdhetjük meg.

Az erzsébetvárosi örmény kath. egyháznak mostanig 12 lelkésze volt:

1. Oxendi Vártán, ki 1700. áug. 10-én Jassyból, Moldova fővárosából jött hozzánk; de a lelkészi hivatal vezetésére képtelen levén, azt már 1708-ban elhagyta.

2. Édélbej János, valamint elődje is, nős pap volt. Édélbej alatt épült 1723-ban az ó-templom. Szerette hivat; csodálatos türelemmel volt megáldva; a lelkészi hivatalt 23 évig viselte. 1731. márt. 9-én szenderült jobb létre.

3. Emmanuel az »egyszemű,« mechithárista volt, csak néhány hónapig adminisztrálta ezen egyházközséget.

4. Gergelyfi Emmanuellel, ki szintén rövid ideig működött, bezárult az ideiglenes lelkészek sora; 1734-ben ő volt az első kinevezett plebános.

5. Dániel Mihályt, ki 1740-ben az erzsébetvárosi kerület főesperese s 1747-ben czimzetes kanonok lett, Mária Terezia királynénk arany koronás nyaklánczczal ékesítette fel. Ő építtette a papi lakot s az iskolai alapot 1000 frttal nyitotta meg. Alatta lépett életbe az ó-naptár helyett — melynek intézkedése szerint ján. 6-án ünnepeltetett vizkereszt és Krisztus születése — a Gergely-féle naptár; szintén alatta hozott be a maig is használatban levő 'dominikanus'-miskönyv. Meghalt 1766 jún. 30-án, 66 éves korában.

6. Karácsony János, a római propaganda növendéke, hit- és bölcsészettudor, 1766 júl. 23-án plebános és főes-

peres, 1767 ápril 12-én pedig czimzetes kanonok lett. Gr. Battyáni püspök felosztatván a messze terjedő erzsébetvárosi örmény egyház esperesi kerületét, mely Erzsébetvároson kívül magába foglalta Gyergyó-Szt-Miklóst, Csik-Szép-vizt, Kézdivásárhelyt és Görgényt, megalkotá a jelenlegi esperesti kerületet, mely kezdetben csak Segesvár, Alma-kerék, Sárpatok és Szász-Réten községeit foglalta magában. — Oly szerencsés volt, hogy 1768. júl. 2-án ő vetette meg a mostani díszes anyatemplom alapját, és 1791-ben el is mondhatta abban hordszéken az első szent-miséjét. A nagytemplom fölszenteltetése a legnagyobb ünnepséggel 1791-ben Szt-Péter és Pál napján történt gr. Battyáni erdélyi püspök által. E templom építésére a lakosság szaporodásán kívül az adott okot, hogy 1762-ben nagy víz-ár pusztított, mely az ó-templomba is behatolt. — Karácsonyi esperes-lelkészisége alatt építtette Szt-Joachim oltárát Csiky Tódor bőkezűsége. Az a kiváló, buzgó férfiú, mint apostoli jegyző 1791. aug. 17-én hunyt el; tetemei, saját kívánsága szerint, az alatta épült nagytemplom főbejáratánál nyugosznak.

7. Patrubány Antal, 1791. okt. 25-én neveztetett ki plebánossá és főesperessé; de már azelőtt — mint gyergyó-szt-miklósi plebános — czimzetes kanonoksággal volt felékesítve. Hosszas gyengélkedése egyházi funktiókra alkalmatlanná tette; de annál több időt szentelt a tudományoknak. Több mint 1800 könyvet hagyott hátra; ezek vetették meg a plebániái könyvtár alapját. Meghalt 23 évi lelkészkedés után 1814. febr. 20-án.

8. Kábdebó János már Patrubány főesperes utóéveiben viselte a fungens esperesti tiszteletet. Roppant küzdelmes választás után 1815. január 1-én plebánossá és főesperessé neveztetett ki. 1819-ben czimzetes kanonok lett. Az egyházi hivatal kitünő erélyvel és nagy avatottsággal 1832-ig viselte. Neki köszönhetjük a szentély megújítását, a két ezüst lámpa, 6 nagy ezüst gyertyatartó, a nagy kereszt és szentségtartó beszerzését, a stallum felállítását, az egyházi szegény-alap létesítését és a gymnasium első alapját. E korát felülmuló, kitünő lelkész, meghalt 52 éves korában. Haláláról legméltóbb tanuságot tett az akkori er-

délyi püspök, midőn Erzsébetváros közönségének a következőket írta: »Benne elvesztettem egyházmegyém fényét, káptalanom diszét, s ti a legnemesebb atyát; azért kérjétek a Szent-Lelket, hogy bár árnyékát feltalálhassátok.«

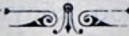
9. Popoi József e népszerű pap, e megtestesült jószív,gyergyó-szt-miklósi segédlelkész volt, midőn Erzsébetváros plebánosává választotta; öt évig, mint administrator működött. A szabadságharcz ideje alatt a városnak mentő angyalaként szerepelt. 1837-ben lett plebános és kerületi esperes. Meghalt 1856. ápril 12-én hivei őszinte fájdalomára.

10. Csiki Imre már elődje életében ugy fungált, mint az esperesti hivatal vezetője; 1856. május 30-án plebános és kerületi főesperesnek neveztetett, majd czimzetes kanonok lett; a pápai praelatusi czimet már nem élvezhette; mert 1865. szept. 10-én 9 évi lelkipásztorkodása után csendesesen kimult.

11. Mártonfi Antal, ki szamosújvári segédlelkész volt, 1866. ján. 19-én erzsébetvárosi adminisztrator és ugyanazon évben aug. 6-án főesperes-plebános lett. Alatta sok egyházi ügy, különösen az egyházi pénztár jött rendbe. Meghalt mint czimzetes kanonok 1878. ápril 6-án. Utóda lett e dolgozat írója, ki a lelkészek sorában a 12-ik helyet foglalja el.

Ávedik Lukács.

Tiridát király.

IV.

Tartsunk egy rövid szemlét a magasan fekvő s oly messze röpkedő tervekkel épült Ásdisád fölött; hisz oly nagy történeti fontosságra emelték azt a hosszas sír-éj rémes árnyai, melyek a Chárche hegyoromról kísértetiesen tekintének le az alatta hömpölygő Eufrátra. E végett föl kell lebbentenünk a fátyolt, mely kő- és romhalmozokban kétévezredes dolgokat fedez. Idő és történelem tanuskodnak a romok mellett. Zajos mozgalmak korát

élte a nemzet 151 évvel Kr. e., midőn a nyugtalan vérmérsékletű I. Ártásesz a dúlás zavarában rémületet hinte Hellasra, mely alkalommal a művészet koszorúsai által kidolgozott remekművek s bálványszobrok az ő birtokába jutottak. Vessünk csak egy röpke tekintetet ama bérczvédté mosolygó helyre, s a nemzet belső életének emlékei meg-elevenednek lelkünkben. Ott egy földél alatt Hellas istenei egymással ölelkezve lakást vettek maguknak. A maga erejére támaszkodott emberi ész sugallatait követő úr és szolga e pontra szegzé szomjas tekintetét. A közeli völgyben a kőrisfa lugosnak a virághintett és szelid hajlású lejtőknek a hegyekre s annak különböző dombcsoportjaira nyiló pompás látóköre nagy élvezetet nyújtott az elepedt vándornak, igéző alakban tüntetve fel a káprázó szemek előtt a magaslaton épült egyik leglátogatottabb hármastemplomát Armeniának. — Tudjuk, hogy az ősnépek a fölényt, a nagy természet lét-okát a szabad ég alatt dombokon és hegyeken imádnak. Ily kegyeletes érzelmek a magaslatokhoz akkor sem halaványultak el, midőn az istenített természet, természeti tárgyak és nagy férfiak tiszteletére templomokat kezdték építeni. A világtörténeti szerepet játszott II-ik Tigrán alatt, ki a római sasokat nem egyszer kényszerítette szárnyaszegetten visszarepülni, sok vén templomnak falai ifjodtak meg. Hogy atyjának, I. Ártásesznek alkotásait betetőzze, dicsfényt fűze bálványainak fejei körül. A közép vagyis főosztályt Váhákên, Armenia Herculesének óriás szobra foglalta el, sötét tekintetével a hajdankornak sárkányölő regehősét képviselve, kinek hősi fénysugártól körözött alakja az országnak még két külön templomában volt szemlélhető. A másodikban arany talapzatra magasan illeszkedik az »Arany anya« a komoly Ánáhid vagyis Diána, a vadászatban szertelen szenvedélyes honi uralkodók és országnagyok kedvtöltéseinek személyesítője, kinek első aranyszobra Eriza helységében volt fölállítva. Ennek tiszteletére szánt állatok válogatott példányai szabadon letelesttek Eufrát partjain, melyekhez embernek közeledni tilos volt.

A templomban megosztokódott harmadik bálvány hajdanta a tiszta szerelemnek istennője, most kaczeron

fehér-piros rózsákkal koszorúzottan tüntette fel gyönyöreit a bűnös szenvedélyek kielégítésében kereső világnak. Ez Venus, a honi Ászdlig »csillagocska« volt. Ennek szívet a nemzeti hitrege Váhákénével egybefűződvé állítja elő, mely szövetség főnnállását az is jelzi, hogy ott meghonosítva egy földél alatt suttognak. Ily szellemi sebekkel vala megrakva a haza keble. Az időnkénti királyok mintegy követelték maguknak, hogy a hármass templomnak föntartásában magukat felülmulatni nem engedik s az országnyagokkal a merész boltivek és oszlopok alá gyülekezve, amugy szórták bálványaikra az áldozati ajándékok záporát. Ide zarándokolnak a szemfényvesztett tömeg ezrei, hogy isteneiktől segílyt kérjenek, s miután a fasorok alatt az áldozati lakomák bolondító maszlagából mohon ettek, vigan csevegő csoportok ezen oltárok környékét verték zeneszó mellett mozgásra kész lábaikkal.

Im ez a harmadik század kezdetének képe, a nemzet belső társadalmi hit-erkölcsös életének rövid rajza. — A hosszú álomkórság alatt Gergely, a szellemi járműnek éber vezetője imában virraszta.¹⁾ Nemes sebekkel homlokán oly rokonszenvessé tudá magát tenni, hogy előtte a szenvedélyek sem tagadhatták meg a tiszteletet. Minden lábnyomnyi tér, melyet elfoglal, amaz álisteneknek szükíti meg alapját. Elvégre régi vágyainak célpontjára ért, hogy közvetlenül tapintson az erkölcsi sebnek mélyére. Az ásdísádi templom vagyis áldozatok helye csak úgy hemzsegett az odasereglett sokaságtól. A szavak, — melyeket a szívet, lelket, elmét lebilincselő honi nyelven dörög füleibe, — bús érzületet árultak el, szózatoss ajkai Istent mernek hirdetni a szunnyadozóknak. Nyílt homlokáról a sokaság a keresztény polgárisult ág szárnyai alatt saját boldo ságát, honának jövendő nagyságát olvasta le. Az isteni kinyilatkoztatás fény sugarai előtt szétozzlik a sötétség, a századokat átélt oltárok ledölnék, a bálványok porba hullnak, a hármass templomnak nyomai is a felszínről elenyésznek.

Ezeokról szólani e helyre tartozott; mert a jelen tüneményeit a múlt kapcsában érthetni meg alaposan. Ma-

¹⁾ Γρηγοριος, éber, örökdő, Gergely.

iglan is ájtatos menetek érkeznek e helyre »és szent dal árad édes epedéssel.« De nem a régi érzéki nemzedéknek járdalatai ezek. Az éber őr istenházakat állított fel itt s Jázon tartománya azon páratlan látványnak lett színhelye, hogy ott a világosítónak kísérete s a vidéki nép, mely az előtt annyira kiabálá: Nősza együnk-igyunk, úgy is holnap meghalunk,« miután a keresztséget fölvtették, az Úr asztalának lönek ájtatos vendégei. Tessék oda pillantani az ásdísádi templomnak tisztos romjaira! Fogja-e valaha a pogány ellenség okozta nyomornak sötét éjszakáit fényes multjának napvilága fölvaltani? A mult idők szent emlékéől áthatott királyok, a hit- és hazaszeretet lángjától hevült egyháznagyok évenként megjelentek, hogy megüljék a későbbi újítások alkalmával ívesen falazott első keresztény szentegyháznak ünnepét november 18-án; most ez ünnep pünkösöd utáni második vasárnapon tartatik. Ide gyűlt a püspöki kar, a társadalom erkölcsi és értelmi előhaladása tekintetéből zsinatilag tanácskozandó. »A szentélynek kövei szétszórattak,« bús düledékei fölött áll a hivek lelkébe tapadt szerény imola, melyben a féltékeny buzgóság enyhet nyujt a korszakot alkotott egyháznagy: szt. Izsák földi maradványainak.

A kilencz forrásnál, a csendes természet ölen a szent férfinak egy más intézménye, t. i. az Üdvezítő előhírnökének, Keresztelő szt. Jánosnak tiszteletére emelt templom és zárda rendíthetetlenül áll ellen még ma is a romokat romra halmozó idők viharainak. Első főnöki minőségben az alapító által püspökké szentelt Zenobius Klág, miért is a zárda ma is az ő nevét viseli. Eme helynek érdekes multja s jelene megérdemli a vázlatos megismertetést. Az egyesült szellemi erőknék eme gyűlpontja, őrhelye volt a ker. polgárisultságnak. Nem lehet visszanyomni a szívnek élénkebb dobogását, ha meggondoljuk, hogy a magánynak lakói által a történelmi régiségek, emlékek és hagyományok fölkatatva, az enyészet kezeiből kiragadva az irattárba, szt. György kápolnájába tétettek le. E roppant irományhalmazban, vaskos kézirati kötetekben kiaknázhatlan kincsbányát tevének a tudomány földolgozásának tárgyává. A pogány babonaság, a tejbe-vajba fűrösztött hét bálvány

templomának diszére s papjainak javadalmazására az anya-természettől pazar kezekkel elhalmozott Jázon tartományba kebeleztetett tizenkét helységet adományozott.

A megváltozott viszonyok között már egynél több ok volt arra hogy azokon kívül idővel a kincstárhoz tartozókból még 18 helység a templomjavak állományába kebeleztessék be. Ne vétkelje senki e jámbor kort, hogy az úgynevezett »holt kezekre« ily bőven adományozott; mert a szegény népnek hagyta azt örökségül. És e »holt kezek« a legtermékenyebbeknek bizonyultak be, folyvást szórva a jótékonyság áldásait, előzékenységgel fogadva s tápszerekkel ellátva az éven át többször e helyre zarándokló hivek sokaságát, mely a magas fallal körített s négyszögre emeletesen épült zárdának beljében diszló templom ormáról visszhangoztatni hallá ama kegyteli hangon mondott szót: »Szánom a sereget.« A zarándoklás történik Urunk színváltozása és N. Boldogasszony ünnepén, főleg pedig szeptember 12-én. Ezen nap, a pogány korban, az évnek első napja volt, Jupiter tiszteletére. A ker. vallás, hogy az anyagi irányú korban tisztává tegye azt, mit a tévely beszenyezett, e napot az örök Isten imádására tartotta fön, ki magát az ő szenteiben oly hatalmasnak és kegyelmesnek mutatta; miért is ekkor szt. Gergely rendelkezéséből a Leontius érsektől nyert ker. szt. János és Athanagenes ereklyéinek áthelyezési ünnepe ületik meg, minthogy épen ezen ereklyék befogadására vetette meg ő a minden tekintetben figyelemre méltó templomnak alapját, miért az és a zárda: »szt. Előhírnök« nevet visel.¹⁾

Markovich Jakab.

Kisebb közlemények.

Nyomatott „Jótékonyság.“ A gyergyószentmiklósi szegény tanulókat segélyező egyesület 1889. jún. 6-án nemcsak estélyt rendezett a tanulók javára, hanem »Jótékonyság« czim alatt az nap lapot is adott ki. Kritsa Konrád munkatársunk szerkesztette a »Jótékonyság« egyetlen számát — ügyesen. Miután a napokban jutott kezünkbe mondott lapnak egyik példánya: nem tartjuk fölösleges-

¹⁾ Athanagenes szt. Gergely nejének fivére s Sebaste püspöke volt. Csámcsián 2. köt. 627. l.

nek arról pár sorban említést tenni. A vezércikket a közszereteten részesülő Görög Joachim örmény kath. plebános írta; eszmegazdag dolgozatából ime egypár sor: »A szív világában is történt a századok folyamán haladás. Egy drága kincscsel gazdagodott a szív, melyhez nem a föld gyomrában pislogó mécsvilág, hanem a megnyílt ég vakító fénysugara vezette az embert. E drága kincs — a részvét. E kincs szerezte vissza az embernek elvesztett méltóságát, e kincsben rejlik azon bűverő, az újvilág csodája, mely a rongynak értéket adott, s a puha kézre, a szegények és árvák szeméből ráhullott könnyecseptet becsesebbé tette a legnagyobb gyémántnál.« — Kritsa Klára, kinek szép tollal irt erdekes dolgozataiban nem egyszer gyönyörködött már az »Armenia« tisztelt olvasó közönsége — »Jólét és nyomor« czim alatt irt egy alkalmoszerű életképet, melynek befejező sorai ezek: »Oh! ti gazdagok, kik gyönyör- és jólétben usztok, nyujtsatok segélyt azoknak, kiknek a sorstól csak bánat, szenvedés, nyomor jutott osztályrészül; törüljétek le a szegény szenvedők és árvák könnyeit! Minden mulandó az ég alatt; de a jótettnek, a szeretetnek áldásos emléke mindig élni fog a háladatos szivekben...« Az első levelet Eránosz Bogdán, ez a derék, mivel, köztisztületben álló férfiú írta, ki búzogat a szép, jó és nemes eszméiért, ki előmozdítója a közjólétnek. »Ha segíteni kell, hol a keresztényi szeretetnek legnemesebb tettei nyilvánulnak — így szól a fenkölt gondolkodás — ott teljes erőmből s őszinte szívvél közrehatni: legelső kötelességem.« — Görög Kata ezt írta: »Felkért a szerkesztő úr, hogy irjak bármily keveset csak — szívesen. Nemde elég kevés, ha arra kérem mindnyájokat: áldozzának a szegény tanulókért bármily keveset, csak — szívesen. — Dolgozatot adtak még a »Jótekonyság«-nak dr. Fehér Dávid, a Fehér kisasszonyok, Szász Ételka, Römer Ilka, Havas Jakabné és Juhász Károly. — A tér szüke miatt még csak néhány sort a lap azon rovatából, mely »Humor« nevet visel: Ebben az örmény-székely városban, mely szent is, Szász a járásbíró, Görög az örmény plebános, Székely a tanító, Lengyel az ács, Török a csizmadia, Rátz a festő, Orosz-ok a földmivesek, Tatár-ok a napszámásak; Császár a postamester, Juhász a tisztviselő, Bíró az adótiszt, Madarász a rendőrbiztos, Kánya a joggyakornok, Havas az állatorvos, Asztalos a szöcs, Kovács a vendéglős, Varga a kovács, Katona a varga, Szabó a könyvnyomdász, Czimbalmos a pléhes, Nyerges a hivatalnok, Paizs az asztalos, a Burján-ok gazdák, a Kádárok birtokosok; Borbely a kerekes, Fazekas a sekrestyés, Vizi a cipész, Sáfrány a hivatalszolga, Hideg a rendőr, Bot a tanácsos, Meszáros (völt az) cseres, Karácsony a meszáros, Czifra gazdag boltos, Sáska dohánytrafikás, Keresztes fűszeres, Veres, Fehér a doktor és Zöld az asztalos.

Régészeti kutatások örmény földön. A bécsi tudományos akadémia Lichtenstein herczeg bőkezűségéből, 1881. óta rendeztet régészeti kutatásokat Kisázsiban. Ez évben két régész Kilikiát

utazta; mely fölött a kereszties hadjáratok idejében a rupenita dynasztiából származott örmény királyok uralkodtak. Négy hónap alatt járták be a tudósok a kilikiai (sziszuáni) tengerpartot Adáliától (Kupelián püspök székhelyétől) egész Mersináig, s átkutatták a tartomány belsejét is, számos romot, melyek elhagyatottságukban oly nagyszerűek, felkutattak vagy felfedeztek. A kibetüzött föliratok nyelvészeti és néprajzi érdekűek; a soloi királyi irat és több más a Kr. e. második századból történeti fontosságúak. Régészeti és műtörténeti szempontból igen érdekesek a talált stuceo-festések, kupola-mozaikok s letört kupalakú síremlékek. Földrajzi tekintetben különösen az ugynevezett zord Kilikia ritka népségeiben bővelkedő hegyvidékeinek feltárása volt a kutatókra nézve legháládatosabb feladat. Eredményesek voltak a Középtenger partjai mellett végig húzódó hegységekre tett kirándulások és a magas Taurus megmászsása is. — Egyébirán! megjegyezzük, hogy Kilikiáról már a velencei Szent-Lázár-sziget kiváló tudósa, Álisán Leont, örmény, nyelven nagyszabású illusztrált monografiát adott ki, mely a mechitharisták ottani nyomdájából diszesen kiállítva, pár év előtt került ki és az örmény tudományos irodalomnak Európában egyik büszkesége.

Irodalom és művészet.

Négy nyelvű szótár. Arról értesült szerkesztőségünk, hogy a bukaresti örmény főesperes: Moszkofján Chácshádur lovag nem sokára befejezi román-örmény-francia-török szótárát.

Egy érdekes könyv. A mintát, melyről Angerer a füzetünk élén közölt sikerült Chorenei kép clichejét készítette, a velencei mechitharisták: »Ēndir Hájázunkh« című becses művéből vettük. Ezen értékes könyv, mely 1873-ban Velence Szt-Lázár szigetén nyomult, 13 külön-külön feldolgozott és képpel diszített részletet közöl az örmény történelemből. A képek ezek: 1. Hájk; 2. II. Tigrán; 3. II. Ártásesz; 4. Ás chen (*Uzhu*); 5. Száthinig; 6. Chosrovituchd; 7. Chorenei Mózes; 8. Nagy Vártán; 9. Kájl Váhán; 10. Ánánia Sirágácshi; 11. Nerszesz Gámszárágán; 12. Lámproni szent Nerszesz; 13. I. Leo.

Közgazdasági élet.

Magyar nemzeti kiállítás. A minisztertanács abban állapodott meg, hogy 1895. évben, a magyar honfoglalás ezredéves emlékünnepe (a millenium) alkalmából fővárosunkban nagyszabású országos, nemzeti kiállítást rendez. A cél ebben az, hogy a nemzet saját erejéből való, minden ízében nemzeti, s kulturális haladásunkat minden téren híven feltüntető kiállítást mutasson be a világ népeinek. Ez a kiállítás leendő kerete és egyszersmind köz-

pontja amaz ünnepélyek egész láncolatának, melyeket a millennium alkalmából rendezni fogunk. A külföldiek, a kik előrelátólag nagy számban fognak majd ide seregleni, látni fogják, hogy nem idegen tollakkal dicsekszünk, hanem feltárjuk azt, a mit magunkénak mondhatunk; s ha egyik-másik téren nem is fogunk oly fényes eredményt felmutathatni, ennek is meg tudjuk adni igaz magyarázatát. — Remélnünk lehet azonban, hogy a mit a magyar nemzeti kultúra terén bemutatunk, nem fog bennünket a külföld előtt szégyenben hagyni, sőt bizton elismerésre számíthatunk a közmívelődési törekvéseinkben elért eredményekért. Ez a nemzeti kiállítás a legmagasabb védnőkség alá fog helyeztetni, s kétségkívül a nemzet minden rétege lelkes buzgalommal fog az ünnepi kiállítás sikerének biztosítására törekedni.

Mi újság az örmény világban?

Csiky Gergely † A magyar drámaírási kiváló alakja:

Csiky Gergely, ki bizonyos nemével a büszkeségnek szokta emlegetni ismerősei előtt örmény származását, e napokban Budapestén váratlanul elhunyt. Apróbb vonásokat róla mi is feljegyeztünk már s egész könyvtárt betöltő, nagyobbára magas színvonalon álló szellemi termékeivel még lesz alkalmunk foglalkozni; arcképét és élettörténetét pedig minden valószínűség szerint a következő (újévi) füzetünkben fogjuk bemutatni. Mint emberről a lapok sok nemesen jellemző vonást közölnek róla; melyek emlékére a kegyelet és közrészvétel melegét árasztják. Mi különösen kiemelhetjük, hogy az »Emke«-gyűlés alkalmával körünkben időzött, s folyóiratunk iránt is érdeklődést tanúsított; mint hozánk intézett leveléből látszik, figyelemmel kísérte lapunk működését, sőt maga is óhajtott lapunkban írni valamit, de alkalmas tárgy hiányában közreműködése elmaradt. — Csiky Gergely tudvalevőleg mint temesmegyei áldozár, az egyházi irodalom és költészet terén kezdte meg nyilvános irodalmi pályáját, s első színműveit is még papsága idejében alkotta meg. S mi a nélkül, hogy az ünnepelt drámaíró emléke iránti kegyelet érzelmeit gyöngédtelenül érintenők — épen mi, kikhez már származásánál fogva oly közel állott! — elveinkhez illő nyíltsággal vagyunk kénytelenek megvallani, hogy mindenkor mélyen fájlaltuk azt, miszerint az elhunyt fényes tehetségű írónk ebbeli hivatásának kizárólagossága érdekében egy korábbi előttünk még magasabban álló élethivatással szakított; a melynek addig élete javakorát szentelé. . . A jó Isten kegyelme nyugosztalja a korán kiszenvedettnek lelkét!

Csiky Gergely, ki 1842-ben Pankotán született, örmény szüleitől származott. Ősei a Csik-Szépviz nevű örmény kolónia közvetlen közelében: Csik-Somlyón laktak, innen kölcsönözték a Csiky nevet. — Egész Magyarország azt mondja, hogy: Csiky Gergely

nagy ember volt. — Mindig örömet tréfált és tüntetett örmény eredetével; nem egyszer vendégelte meg barátait pompás örmény nemzeti ételekkel. — »Szegény Gergelyem — így szól az utóbbi napokban veje távollétében dr. Bakody — sokat busulok miatta. Az egész ember csupa agyvelő; ez pompás, hatalmas, egészséges benne, de testének minden egyéb szövege gyenge, laza és vére nincs.« — A »Nemzet«-ben Andronicus ezeket mondja: »Megismerkedvén vele, elbámultam fő ötte, hogy milyen nagy, milyen jó, milyen nemes ember. Kedvelője volt a bizalmas kis társasköröknek. Ilyen alkalmakkor a különben kissé zárkózott Csiky kedves volt és vidám. — Szeretében erős, ítéletében szigorú volt; kicsinyesség, hiúság nem lakozott benne. Darabjairól, sikereiről soha sem kezdett beszélgetést. Ha mások hozták szóba írói munkásságát, a legnagyobb objectivitással mondta el véleményét saját darabjai felől Szigorú mértékkel mérte azokat: ebben nyilvánult önérzete; egyiket sem becsülte túl: ez ritka szerénységre vallott. Nem vágyott dicséretekre, nem reclamokra s a kisujját sem mozdította meg azért, hogy az ilyesmit kieszközölje. Ha ennek daczára dicsérték és emlegették, s ő az emlegetést, dicséretet jogosultnak ítélte: akkor őszintén örült neki.« — A »Hét«-ben pedig Kozma Andor így ír: »A 'Proletárok' előadása után a sajtó és közvélemény ujongva hirdette, hogy Csiky Gergely nemcsak jelentékeny drámairó, hanem nagy drámairó, a ki nem csupán sikereket arat, hanem előre is viszi az egész magyar drámairódat. A sajtó és közvélemény akkor ki-mondotta rá, hogy a magyar drámairás terén korszakalkotó genie. Utolsó darabja a 'Nagymama' ismét teljes mértékben megnyerte a nép kegyét. Hiába — így beszélt minden belátó kritikus — mégis csak Csiky Gergely a legnagyobb magyar drámairó — s talán nemcsak az élők között.' Ez volt ő, mikor jön más hasonló?«

Loris Melikov anyja. Néhány nappal ezelőtt temették el Tiflisben Loris Melikov, a híres dictator anyját, ki 93 éves korában halt el. Soha sem volt semmi baja; de fiának két évvel ezelőtt bekövetkezett halála nagyon megrendítette egészségét.

Gyászjelentés. Torós Tivadar munkatársunkat, az »Ország-Világ« segédszerkesztőjét súlyos csapás érte. Neje Wattmann Maelcamp Beaulieu Filomen bárónő Gráciban, hova nyugalmazott apjához ment — meghalt életének 31. évében A boldogult mivel nő, ki Szegeden született és több nyelven irt és beszélt, kiskorú árvát hagyott maga után. Legyen emléke áldásban!

Höke Lajos veterán írónk, ki az »Armenia«-nak is irt egy-pár tapraesett cikket, a napokban Csurgón (Somogy megye) meghalt életének 80. évében. Höke évtizedeken át szorgalmas munkása volt az irodalomnak; sok tárczát irt gazdag történelmi ismereteinek és személyes emlékeinek tárházából. Nyugalmazott tisztviselő volt. Tisztelet és becsülés környezte mindenkor.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: **SZONGOTT KRISTÓF.**

Szamosújvárt, Todorán Endre, »Aurora« könyvnyomdája.